

ساخت، اعتباریابی و ساختار عاملی پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی

احمد امیدی*

مصطفی جهانگیری**

چکیده

هدف پژوهش حاضر، ساخت، اعتباریابی و تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی با نگاه روان‌شناختی بود. روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی سیه و شانون از نوع استقرائی به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها و روش پیمایشی برای ساخت پرسشنامه بود. جامعه آماری طلاب و دانشجویان بودند که تعداد ۲۱۲ نفر به شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب گردید. روایی محتوا برای یافته‌های بدست آمده و گویه‌های ساخته شده توسط متخصصین علوم انسانی و روان‌شناسی بدست آمد، هر آیتی که حداقل CVR آن ۰/۹۹ و شاخص CVI آن ۰/۷۹ بود، انتخاب گردید. روایی سازه به دو شیوه تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی با دو ابزار Amos24 و spss26 مورد بررسی قرار گرفت و دو عامل حرص مذموم و ممدوح هر کدام با ۱۶ گویه کشف و تأیید گردید. اعتبار پرسشنامه با نمره همبستگی هر گویه با مولفه و روش دو نیمه‌سازی گاتمن و ضریب اسپیرمن - براون و آلفای کرونباخ حرص مذموم برابر با (۰/۸۷۵) و حرص ممدوح برابر با (۰/۸۶۴) بدست آمد که حاکی از همسانی درونی بالای پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی است. با تأیید روایی و اعتبار پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی می‌توانند در تحقیقات پژوهشی و روان‌شناختی برای سنجش و کمی‌سازی صفت حرص از پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی استفاده کنند.

کلیدواژه‌ها: پرسشنامه، حرص، روایی و اعتباریابی، منابع اسلامی

* دانشجوی دکتری گروه روان‌شناسی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران (Omidi.ahad@gmail.com)

** دانشجوی دکتری گروه روان‌شناسی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران (mostafajahangiry1372@gmail.com)

مقاله علمی پژوهشی (تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۹)

مقدمه

برای سالیان دراز، موضوع حرص در علومی مثل فلسفه، اقتصاد و سیاست جایگاه بسیار مهمی داشته است (لمبی و هاوگن^۱، ۲۰۱۹، ص. ۳۲). پژوهشگران متعددی به اهمیت این موضوع پی برده و تحقیقاتی در رابطه با آن انجام داده‌اند (رابرستون^۲، ۲۰۰۱). با وجود اینکه صفت حرص از ابتدای خلقت ملازم انسان بوده (سونتجنز^۳، ۲۰۱۶، ص. ۶۱)، ولی در علم روان‌شناسی، در ابتدا، توجه محدودی به این موضوع شده است (سونتجنز، ۲۰۱۶). در دهه‌های اخیر، به دلیل اهمیت بسیار زیاد صفت حرص در توصیف، تبیین، پیش‌بینی و کنترل رفتارهای انسان، توجه روان‌شناسان به سمت این صفت نفسانی جلب شده و دیدگاه‌های مختلف روان‌شناختی برای تبیین آن ارائه کرده‌اند (چن^۴، ۲۰۱۸).

صفت حرص، ماهیت بسیار پیچیده‌ای دارد به همین دلیل تبیین‌های متعددی نسبت به آن صورت گرفته است (جین و ژو^۵، ۲۰۱۳). برخی از پژوهشگران، حرص را فقط به عنوان ویژگی منفی در نظر می‌گیرند و برخی دیگر قائل به این هستند که روی یک پیوستاری قرار دارد که دامنه آن می‌تواند از منفی تا مثبت را شامل شود (لمبی و هاوگن، ۲۰۱۹، ص. ۳۲). قبل از میلاد استدلال می‌کردند که حرص ضرورتاً منفی نیست، زیرا انگیزه پیشرفت را تحریک می‌کند (زاگورین^۶، ۲۰۰۹). بعداً هیوم (۱۷۳۹)،

1. Lambie, G. W., & Haugen, J. S.
2. Robertson, A. F.
3. Seuntjens, T. G.
4. Chen, B.
5. Jin, H., & Zhou, X. Y.
6. Zagorin, P.

استدلال کرد که حرص به مثابه یک شمشیر دولبه است: از یک سو می‌تواند افراد را برانگیزاند که بهتر عمل کنند و از طرف دیگر می‌تواند عواقب ویرانگری برای فرد و جامعه داشته باشد (سونتجنز، ۲۰۱۶، ص. ۶۱). با توجه به ماهیت دوگانه حرص که پتانسیل نتایج مثبت و منفی را دارد چندین محقق ادعا می‌کنند که حرص به خودی خود نباید به عنوان اخلاقی یا غیراخلاقی ارزیابی شود (اوکا و کوچیتی، ۲۰۱۴).

به سبب تصورات مختلف و تحقیقات محدود روان‌شناختی در زمینه حرص، تعریف واحدی از حرص در بین پژوهشگران روان‌شناس ارائه نشده است (وانگ، مالهورتا و مورنیگان^۲، ۲۰۱۱). لازاروس و لازاروس^۳ (۱۹۹۴)، حرص را به خواستن بیش از آن چیزی که فرد بدان نیاز دارد. نی نی واگی^۴ (۲۰۱۰)، احساس نداشتن به اندازه کافی و بیشتر خواستن دائمی و ناوارو و شوارتزبرگ^۵ (۲۰۰۷)، اشتیاق زیاد به چیزی که فراتر از نیاز فرد باشد، تعریف می‌کنند. لمبی و هاوگن (۲۰۱۹)، پس از بررسی جامع ادبیات مفهومی و تجربی، حرص را به معنای تمایل افراطی برای بدست آوردن یا حفظ چیزی که افراد برای آن ارزش قائل هستند تعریف می‌کند که آن چیزها می‌تواند مادی یا غیرمادی باشد (لمبی و هاوگن، ۲۰۱۹، ص. ۳۴). از آنجا که افراد برای چیزهایی متفاوتی ارزش قائل هستند متعلق حرص آنان نیز می‌تواند متفاوت باشد و شامل امور مادی و غیرمادی بشود (لمبی و هاوگن، ۲۰۱۹، ص. ۳۳). چیزهای مادی از

1. Oka, R., & Kuijt, I.
2. Wang, L., Malhotra, D., & Murnighan, J. K.
3. Lazarus, R. S., & Lazarus, B. N.
4. Ninivaggi, F. J.
5. Navaro, L., & Schwartzberg, S. L.

قبیل (پول^۱، دارایی^۲، لباس^۳، تکنولوژی^۴) و یا چیزهای غیر مادی از قبیل موفقیت^۵، قدرت^۶ و حتی شامل شهوت^۷، تمایل به سکس^۸، پر خوری^۹ و غیره باشد (لمبی، هاوگن، هاینتزلمن^{۱۰}، ۲۰۱۹، ص. ۲ و ۷).

در بین پژوهشگران روان‌شناس در موضوع حرص اختلاف نظر است که آیا حرص یک حالت^{۱۱} و احساس موقعیتی خاص است یا یک رگه^{۱۲} و از صفات شخصیتی پایدار (سونتجنز، ۲۰۱۶). به همین سبب حرص را هم در سطح موقعیتی و هم در سطح شخصیتی مورد بحث و پژوهش قرار داده‌اند (ماسل، رایتز، اوسینسکی، هیویگ^{۱۳}، ۲۰۱۵). در سطح موقعیتی، شرایط و رویدادهای خاصی را بوجود آورده و دستکاری می‌کنند تا منجر به خلق رفتار حریصانه شده و رفتار حریصانه افراد را به نظاره می‌نشینند (کوزولینو، اسپلتز، مایرز و سامبوسیتی^{۱۴}، ۲۰۰۴). برای بررسی صفت حرص در سطح

1. money
2. wealth
3. clothes
4. technology
5. success
6. power
7. lust
8. desire for sex
9. gluttony
10. Lambie, G. W., & Haugen, J. S. Heintzelman
11. state
12. trait
13. Mussel, P., Reiter, A. M., Osinsky, R., & Hewig, J.
14. Cozzolino, P. J., Staples, A. D., Meyers, L. S., & Samboceti, J.

شخصیتی و به عنوان ویژگی شخصیتی پایدار، در آزمون و باز آزمون با گذشت زمان اگر در باز آزمون باز هم صفت حرص در افراد وجود داشته باشد به این نتیجه می‌رسند که صفت حرص یک شخصیتی پایدار است (لمبی و همکاران، ۲۰۱۹). ماسل و همکاران (۲۰۱۵)، در پژوهشی حرص را به عنوان ویژگی شخصیتی پایدار معرفی کردند که می‌تواند توسط ویژگی‌های موقعیتی فعال شود (سونتجنز، ۲۰۱۶).

در منابع اسلامی نیز، صفت حرص بسیار مورد توجه قرار گرفته است. سه گناه تکبر، حسد و حرص از گناهان اولیه برشمره شده است. تکبر، شیطان را از درگاه خداوند راند، حسد قابیل را به کشتن هابیل واداشت و حرص سبب خوردن میوه ممنوعه توسط آدم و حواء شد (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۲، ص. ۲۸۹).

در کتب لغت برای حرص معانی متعددی از قبیل؛ اراده و خواست شدید برای رسیدن به مطلوب (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج. ۷، ص. ۱۱)، رغبت افراطی در میل و اراده نسبت به چیزی (راغب، ۱۴۱۲، ص. ۲۲۷)، رغبت شدید برای بدست آوردن چیزی همراه با انجام فعالیت برای کسب آن (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج. ۲، ص. ۱۹۴)، ذکر شده است. واژه‌هایی مثل شح، شره، نهمه و غیره از اصطلاحات هم معنا با حرص دانسته شده است. در تعریف اصطلاحی «حرص از صفات نفسانی دانسته شده است که انسان را به اندوختن بیش از احتیاج خود وامی‌دارد و از شعب حب دنیا و از صفات مهلکه و از اخلاق گمراه کننده است (نراقی، ۱۳۸۴، ۳۱۴). فرد حریص بسان کسی می‌ماند که به بیماری استسقاء مبتلا شده و هرچقدر آب می‌آشامد تشنگیش فرو نمی‌نشیند (مکارم، ۱۳۷۷، ج. ۲، ص. ۹۸).

پیامبر اکرم ﷺ فرمود: فرد حریص دچار آفات متعددی می‌گردد، پیوسته افکار

گونگونگی دارد که سبب ناراحتی، زحمت و صدمه بدن می‌شود. غم و اندوهی که از او دست بردار نیست و او را در غصه و خیال فرو می‌برد. هرگز آسایش و راحتی نداشته و مدام در زحمت و فعالیت است و جزء هنگام مرگ از مشقت خلاص نخواهد شد. پیوسته در حال وحشت، خوف و اضطراب است، زیرا حال رضا و تسلیم و توکل در دل او نیست. به سبب نرسیدن به مقصود پیوسته محزون و متالم است. همیشه مشغول حساب و نقشه کشی بوده و فراغت ندارد در صورتی که حرکات و اعمال او مورد بررسی و حساب واقع شود؛ هرگز نخواهد توانست از محکومیت و گرفتاری محاسبه نجات یابد و در نهایت شخص حریص در قیامت هیچ گونه راه فرار از عذاب جهنم ندارد؛ زیرا به حکم و قسمت پروردگار متعال راضی نشده و بر خلاف وظیفه خود فعالیت کرده و از عهده وظائف و تکالیف خود برنیامده است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج، ۷۰، ص. ۱۶۵).

صفت حرص در منابع اسلامی، سه حیطة شناخت، عواطف و احساسات و رفتار انسانی را در تحت تأثیر قرار می‌دهد. در بعد شناخت، افراد حریص سوء ظن به خداوند دارند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص. ۱۲۹). نمی‌توانند بر او توکل کنند (نوری، ۱۴۰۸، ج. ۱۲، ص. ۶۰) یقین آن‌ها از بین رفته (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۴۴) و معاد را به فراموشی سپرده‌اند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۶۰۵) در بعد عواطف و احساسات، خشم زیاد را تجربه می‌کنند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص. ۲۹۶)، غم زیاد از خصیصه‌های همیشگی آنان است (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۷۰، ص. ۱۶۵) ترس از دست دادن اموال دارند (مصطفوی، ۱۳۶۰، ص. ۱۱۷) اضطراب و نگرانی دامن آنان را گرفته است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص. ۲۹۵) و در بعد رفتاری، رفتارهای عجولانه دارند (مصطفوی، ۱۳۶۰، ص. ۱۲۸)، و برای رسیدن به خواسته‌هایشان حقوق دیگران را

ضایع می‌کنند (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص. ۱۲۹) و حتی اگر نیاز هم نداشته باشند، عطش زیادی نسبت زیاده خواهی دارند (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج. ۱، ص. ۶)

در منابع اسلامی و روان‌شناسی پژوهش‌های نسبت به موضوع حرص صورت گرفته است. برای نمونه غزالی در احیاء علوم الدین (۱۴۱۰)، فیض کاشانی در المحججه البیضاء (۱۳۷۶)، نراقی در معراج السعاده (۱۳۷۷)، طباطبایی در المیزان (۱۴۱۷)، مکارم شیرازی در تفسیر نمونه (۱۳۷۴)، به طور مجمل به موضوع حرص پرداخته شده است. در این منابع بیشتر از جنبه اخلاقی به موضوع حرص نگاه شده است. هراتیان و همکاران (۱۳۹۳) مقیاس حرص - قناعت را طراحی کرده است که علاوه بر حرص به دنبال مطالعه قناعت در افراد نیز است و به صورت منسجم بر صفت حرص تأکید نداشته است برای مثال با وجود روایات زیادی در زمینه حرص ممدوح ولی در این مقیاس مورد غفلت واقع شده است.

علاوه بر تحقیقات دینی در زمینه حرص، پژوهش‌های روان‌شناختی در موضوع حرص را می‌توان در چهار دسته: مفهوم حرص، ویژگی شخصیتی پایدار، ویژگی موقعیتی و تحقیقات رابطه‌ای دسته بندی کرد. سونتجنز و همکاران (۲۰۱۵)، در تحقیقی برای شناخت مفهوم حرص از آزمودنی‌ها خواستند هر آنچه را که به عنوان ویژگی مرتبط با حرص می‌دانند، یادداشت کنند. بعد از گردآوری و تحلیل داده‌ها به ویژگی مشترکی در بین آن دست یافتند که حرص تمایل شدید برای بدست آوردن و عدم رضایت از نداشتن به اندازه کافی است و متعلق‌های حرص می‌تواند شامل امور

مادی و غیر مادی باشد. کریکلس و پاندیلریا^۱ (۲۰۱۵)، برای مطالعه رفتار حریصانه افراد به عنوان ویژگی شخصیتی پایدار، در یک آزمون باز آزمون به همبستگی بالایی رسیدند و نتیجه گرفتند که حرص یک صفت شخصیتی پایدار است. پژوهش‌های صورت گرفته در سطح موقعیتی توسط سونتجنز و همکاران (۲۰۱۵)، سونتجنز، واندون، زیلنبرگ و بروگلمانز^۲ (۲۰۱۶) و ساینتیس^۳ (۲۰۱۶)، حاکی از نتایج متناقض است. سونتجنز و همکارانش (۲۰۱۵)، در پژوهشی نشان دادند افرادی که حرص بالایی دارند بیشتر مصرف می‌کنند و کمتر پس انداز می‌کنند. علاوه بر این، سونتجنز و همکاران (۲۰۱۶)، در تحقیقی بر روی یک گروه نوجوان دریافتند که حرص با هزینه بیشتر و صرفه جویی کمتر همراه است. پژوهش ساینتیس (۲۰۱۶)، نتایج کاملاً متفاوتی را نشان داد. او در پژوهشی به این نتیجه رسید که افراد حریص کمتر مصرف می‌کنند و بیشتر پس انداز می‌کنند و مدعی شدند که حرص شامل دو جزء اکتساب و نگهداری می‌باشد که جزء اکتساب از جایگاه مهمتری برخوردار است (ساینتیس، ۲۰۱۶). تعدادی از تحقیقات هم به بررسی همبستگی صفت حرص با متغیرهای روان شناختی پرداخته‌اند. برای مثال، حرص با روان پریشی (ویلسون و مک کارتی، ۲۰۱۱)، خشونت (میلون و لرنر، ۲۰۰۳)، اضطراب (ناوراو و شوارتزبرگر، ۲۰۰۷) با ویژگی‌های شخصیتی ضد اجتماعی (وازلکا و همکارانش ۲۰۱۴)، حسادت (کریکلس، پاندیلریا، ۲۰۱۵)، رابطه مثبت معناداری دارد. صفت حرص با خرد (لوپز، ۲۰۰۹)، خوش بینی

1. Krekels, G., & Pandelaere, M.

2. Seuntjens, T. G., Zeelenberg, M., Van de Ven, N., & Breugelmans, S. M.

3. Seuntjens, T. G.

(پترسون، ۲۰۰۰)، شکرگزاری (لینلی و جوزف، ۲۰۰۴)، رابطه منفی معناداری دارد. با وجود تحقیقات صورت گرفته ولی بیشتر پژوهش‌های روان‌شناختی در موضوع حرص از قبیل ایک و بیل^۱ (۲۰۰۳)، کوزولینو و همکاران^۲ (۲۰۰۴)، کوزولینو، شلدون، شاختمن، مایرز^۳ (۲۰۰۹)، رفتارهای حریصانه افراد را از دیدگاه موقعیتی و در شرایط خاص بررسی کرده‌اند و پژوهش‌های اسلامی بیشتر از جنبه اخلاقی به موضوع پرداخته‌اند.

از آنجا که صفت حرص در ابعاد مختلف زندگی انسان اهمیت بسزایی دارد و در منابع اسلامی با نگاه روان‌شناختی بررسی نشده است و پژوهش‌های روان‌شناختی حاکی از نتایج ضد و نقیض و دیدگاه‌های مختلف است، نیاز به اکتشاف و وضوح سازی بیشتری دارد (لمبی و هاوگن، ۲۰۱۹). علاوه بر اینکه صفت حرص سازه پیچیده‌ای است که تعریف‌های متفاوتی دارد (وانگ و همکاران^۴، ۲۰۱۱) که هنوز مکانیسم آن چندان مشخص نیست (ماسل و همکاران، ۲۰۱۶). تصورات مختلف و تحقیقات محدود نسبت به حرص، بررسی ساختار و تفسیر نتایج آن را با مشکل مواجه ساخته است (ماسل و همکاران، ۲۰۱۶) نیاز است صفت حرص از منبع و حیانی (آیات و روایات) مشخص گردد که چیست و براساس آن و پرسشنامه صحیح و ساخته شود تا بتواند این صفت روانی در انسان‌ها مورد سنجش قرار داد و روابط آن را با دیگر صفات نفسانی مورد ارزیابی قرار داد و براساس آن در مراحل بعد پروتکل‌های ساخته

1. Eek, D., & Biel, A.
2. Cozzolino, P. J., Staples, A. D., Meyers, L. S., & Samboceti, J.
3. Cozzolino, P. J., Sheldon, K. M., Schachtman, T. R., & Meyers, L. S.
4. Wang, L., Malhotra, D., & Murnighan, J. K.

شود. بنابراین؛ هدف پژوهش حاضر، ساخت و اعتبار یابی پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی می باشد و دنبال پاسخ به این سوال است آیا پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی از روایی و اعتبار کافی برخوردار است.

روش پژوهش

این پژوهش، از دو روش تحلیل محتوا^۱ و پیمایشی^۲ تشکیل شده است. ابتدا به منظور جمع آوری، توصیف، دسته بندی و تجزیه و تحلیل مفاهیم مربوط به سازه حرص در منابع اسلامی از روش تحلیل محتوای کیفی سیه و شانون به روش تحلیل محتوای عرفی و قراردادی استفاده شد و سپس روش پیمایشی یا زمینه یابی برای ارزیابی روایی سنجی و اعتباریابی مورد استفاده قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش، شامل طلاب و دانشجویان دانشگاه قرآن و حدیث قم بود که با استفاده از روش نمونه گیری تصادفی طبقه ای، حجم نمونه انتخاب گردید. از مراحل ساخت پرسش نامه، بررسی روایی سازه، به شیوه تحلیل عاملی اکتشافی یا تأییدی است. در روش تحلیل عاملی، برای حجم نمونه برای هر گویه ۵ نمونه در نظر گرفته می شود و بعضی از آماردانان حداقل ۲۰۰ نفر برای تحلیل عاملی را کافی می دانند (سرمد و دیگران، ۱۳۹۵، ص. ۲۷۰). در پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی که با ۳۲ گویه نهایی شد تعداد ۲۱۲ نفر انتخاب شد که براساس آزمون کفایت نمونه برداری^۳ KMO این تعداد برای انجام تحلیل عاملی معنادار بود. ۶۱/۸ درصد از آزمودنی طلاب و ۳۸/۲ درصد دانشجویان، از گروه مردان ۲۶/۹ و زنان ۷۳/۱

-
1. content analysis
  2. survey research method
  3. Kaiser- Mayer- Olkin measure of sampling

درصد و افراد متأهل ۷۲/۲ و مجردین ۲۷/۸ از آزمودنی‌ها را تشکیل دادند. میانگین سنی افراد ۳۲/۴۲ و انحراف استاندارد آن ۹/۵۶۳ بود. برای اجرای کردن فرایند ساخت پرسشنامه حرص، با رعایت اصول و استانداردهای علمی، گام‌های نظام یافته‌ای برداشته شد؛ که خلاصه مرحل طراحی و آماده سازی این پرسشنامه عبارتند از:

یک. شناسایی و مطالعه منابع مربوط به سازه حرص، دسته بندی و مفهوم شناسی آنها

در گام اول، برای استخراج جملات توصیفی - تبیینی مرتبط با سازه حرص، کلید واژه حرص و نظائر آن از قبیل طمع، هلع، نهم، شح، شره و جشع به همراه مشتقات انتخاب گردید. سپس باتوجه به بررسی هر کدام از کلیدواژگان در منابع لغوی (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج. ۱۳، ص. ۵۰۶؛ زبیدی، ۱۴۱۴، ج. ۱۹، ص. ۵۲؛ فیومی، ۱۴۱۴، ج. ۲، ص. ۳۱۲) تعداد ۴ مورد از کلیدواژگان مذکور، یعنی طمع، هلع، نهمه و شح به دلیل تفاوت معنایی اساسی آن‌ها با کلیدواژه حرص، از دایره تحلیل و بررسی خارج شدند. در نهایت ۳ کلیدواژه شامل حرص، جشع و شره (به معنای حرص شدیدتر و بدتر) به عنوان واحدهای تحلیل مشخص شدند و هر یک از آنها در منابع روایی و قرآنی از طریق نرم افزار جامع التفاسیر و جامع الاحادیث جستجو شد. نتایج حاصل تقریباً ۲۳۲۵ آموزه دینی بود که تعداد زیادی از جملات به خاطر صدور آنها از غیرمعصوم، تکراری بودن و شرح یا بیان ذیل روایت، حذف گردید و در نهایت ۲۲۶ مستند از طریق نمونه گیری هدفمند و بر اساس اصل اشباع و با معیار درجه بندی کتب روایی طباطبایی (۱۳۹۰) انتخاب شد. طباطبایی (۱۳۹۰، صص ۲۶۵-۲۸۶) منابع روایی را براساس ۱۲ ملاک رد و قبول، در سه گروه «الف»

(منابع مقبول و مورد اعتماد شیعه) و «ب» (دارای صلاحیت نسبی برای استناد) و «ج» (روایات در حد مؤید) دسته بندی می‌کند.

دو. بررسی تطابق مستندات با مفاهیم

در گام دوم، تحلیل مستندات با روش تحلیل محتوای کیفی سیه و شانون^۱ (۲۰۰۵، ص. ۱۲۷۷) از نوع استقرائی^۲ انجام شد. شیوه استقرائی زمانی استفاده می‌شود که ادبیات نظری و تحقیقی درباره پدیده مورد مطالعه محدود باشد؛ که در این هنگام یافته‌ها به صورت مستقیم از داده‌ها به دست می‌آید. در این پژوهش، تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از سه مرحله کدگذاری باز^۳، کدگذاری محوری^۴ و کدگذاری گزینشی^۵ انجام شده است. کدهای باز، بدون در نظر گرفتن روابط هر بخش از متن که حاکی از معنایی مرتبط با موضوع است، تعلق می‌گیرد. کدگذاری محوری نتیجه مقایسه کدهای مراحل قبل با یکدیگر، ادغام کدهای مشابه و مرتبط و در نهایت انتخاب عنوان مناسب است. در کدگذاری انتخابی کدهای ایجاد شده پالایش یا حذف و در نهایت چارچوب نظری پدیدار می‌شود (سیه و شانون، ۲۰۰۵، ص. ۱۲۸۲؛ استراوس^۶ و کوربین^۷، ۱۹۹۰، ص. ۱۲۳). بر این اساس، تعداد ۲۴۶ کد باز، ۲۶ کد محوری یک، ۱۲ کد محوری دو و سرانجام سه کد گزینشی با

1. Sieh & Shannon
2. Inductive
3. Open coding
4. Axial coding
5. Selective coding
6. Strauss, A.
7. Corbin, J.

عنوان بعد شرایطی، هسته‌ای و برون‌داد بدست آمد. برای اعتبارسنجی و بررسی روایی محتوایی مؤلفه‌های بدست آمده، مطابق آنچه شولتز^۱ و دیگران (۲۰۲۰، ص. ۸۷) بیان کرده‌اند، از «ضریب شاخص روایی محتوا»^۲ (CVI) و شاخص نسبت روایی محتوا^۳ (CVR) استفاده شد.

سه. طراحی گویه‌ها بر اساس مستندات اسلامی

برای طراحی گویه‌های پرسشنامه حرص بر اساس مستندات و کدهای بدست آمده اصولی مورد توجه قرار گرفت. محدود کردن هر گویه به یک استناد، قابل فهم و واضح بودن سؤالات برای آزمودنی، پرهیز از به کار بردن گویه‌های منفی مضاعف، پرهیز از توصیف کننده‌هایی که مقدار یا درجه گویه را مبهم نشان می‌دهد، گویه‌ها طوری طراحی شود که تنها یک پاسخ درست داشته باشد و یا قطعاً دارای درست‌ترین پاسخ باشد. در مرحله اولیه تعداد گویه‌ها باید بیش از گویه‌های نهایی باشد، چراکه در مراحل تجدید نظر در پرسش‌ها و یا تجزیه و تحلیل آن‌ها احتمالاً برخی از آنها حذف خواهند شد (کرمی، ۱۳۹۰، ص. ۹۴-۹۰). با توجه به رعایت اصول مذکور، پرسشنامه حرص با مجموعه‌ای به تعداد ۴۴ گویه همراه با مستندات آن‌ها در قالب فرمی طراحی گردید و به ۶ نفر از کارشناسان علوم اسلامی و روان‌شناسی جهت بررسی و ارزیابی نمرات CVR (میزان ضرورت گویه‌ها) و CVI (میزان مطابقت گویه‌ها) ارائه شد.

1. Shultz, K. S.
2. Content validity index
3. Content validity ratio

چهار. اجرای آزمایشی برای بررسی مقدماتی

قبل از اینکه پرسشنامه به صورت نهایی آماده و تنظیم شود، نیاز است پیش‌نویس اولیه آن به صورت مقدماتی و آزمایشی^۱ بر روی گروهی از افراد آزمودنی که پژوهشگر قصد دارد یافته‌های پژوهش را به آن‌ها تعمیم داده، اجرا شود (دلاور، ۱۳۹۴، ص. ۱۲۳). گویه‌های پرسشنامه که در گروه نمونه اجرا گردیده است، بر اساس روش‌های مختلف، مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار می‌گیرد. شاخص‌های آماری توصیفی هر یک از گویه‌ها، ضرایب همبستگی آن‌ها با یکدیگر و با سایر ملاک‌های آماری دیگر محاسبه می‌شود. گویه‌های که فاقد تشخیص و اعتبار لازم باشند حذف می‌گردد. سپس ضریب اعتبار آزمون با استفاده از روش‌های مناسب آماری بر آورده می‌شود.

پنج. بررسی روایی سازه تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی

روایی سازه^۲ از قوی‌ترین و پیچیده‌ترین معیار آزمون سازی به شمار می‌رود. برای تعیین روایی سازه از روش‌های همسانی درونی، و روش تحلیل عاملی به شیوه اکتشافی^۳ به روش «مؤلفه‌های اصلی^۴»، «چرخش واریماکس به همراه بهنجار سازی کایزر^۵» و ارزش ویژه^۶ بالاتر از یک استفاده شده است. علاوه بر آن از تحلیل عامل

1. pilot study
2. construct validity
3. exploratory factor analysis
4. principal component analysis
5. varimax with Kaiser normalization
6. eigen value

تاییدی^۱ (CFA) برای تأیید سازه‌های مدل (گویه‌های پرسشنامه) و ارتباط آن با متغیر مرتبط استفاده شد.

نکته. بررسی اعتبار پرسشنامه حرص

در مرحله اعتباریابی پرسشنامه، باید هر اندازه که ممکن است میزان خطای اندازه‌گیری یا نوسان تصادفی را کاهش داد تا درجه ثبات و اعتبار، قابلیت پیش‌بینی و دقت آزمون افزایش یابد (سیف، ۱۳۸۳، ص. ۴۴۹). برای و جهت برآورد همسانی درونی^۲ از روش دو نیمه کردن آزمون^۳ و تعیین ضریب آلفای کرونباخ^۴ استفاده شد.

یافته‌ها

در ابتدا، پس از طراحی و ساخت گویه‌های پرسشنامه حرص براساس مستندات اسلامی، به منظور بررسی روایی محتوای ۶ نفر کارشناس متخصص روان‌شناسی و علوم دینی خواسته شد میزان مطابقت گویه‌ها با مستندات و میزان ضرورت هر گویه برای سنجش حرص را ارزیابی کنند. حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVI برابر بیشتر از ۰/۷۹ و حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVR برابر بیشتر از ۰/۹۹ در نظر گرفته شد (شولتز و دیگران، ۲۰۲۰، ص. ۱۲۴). بر این اساس، گویه‌های این پرسشنامه، به دلیل پایین بودن شاخص CVI و CVR تعداد ۱۲ گویه حذف گردید و تعداد گویه‌های این پرسشنامه از ۴۴ به ۳۲ گویه کاهش یافت. بعد از مشخص کردن شیوه نمره‌گذاری بر روی تعدادی از افراد نمونه اجراء گردید و

1. Confirmatory factor analysis (CFA)
2. internal consistency
3. split – half method
4. cronbach's alpha

با به استفاده از نرم افزار SPSS همبستگی هر کدام از گویه‌ها با نمره کل آن مؤلفه بدست آمد که تمام گویه در سطح (۰/۰۱) و (۰/۰۵) دارای همبستگی معنا داری با نمره کل آن مؤلفه بود. برای بررسی اعتبار اولیه پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ بهره برده شد. میزان آلفای کرونباخ در اجرای مقدماتی برابر با (۰/۸۷) بود که نشان از اعتبار بالای این آزمون است. بعد از بررسی آلفای کرونباخ کل، جایگاه هر یک از گویه‌ها از لحاظ بررسی آلفای کرونباخ، پس از حذف هر سؤال بررسی شد که آلفای کرونباخ هر گویه در محدوده آلفای کرونباخ کل (۰/۸۷) بود و با حذف هیچ گویه‌ای میزان آلفای کرونباخ کل افزایش قابل توجهی (۰/۱۰) نداشت. همچنین، برای ارزیابی نحوه توزیع سوالات و با هدف حذف گویه‌های بدون واریانس یا دارای واریانس پایین از نمودار هیستوگرام استفاده شد که نشان داد تمام سوالات از واریانس مطلوب برخوردار است. بنابراین، پرسشنامه با ۳۲ گویه آماده شد.

بعد از تأیید روایی محتوایی برای سنجش روایی سازه و شناسایی و تعیین عوامل تشکیل دهنده پرسشنامه، از روش تحلیل عاملی اکتشافی استفاده شد. پیش از اجرای تحلیل عوامل، برای اینکه معلوم شود حجم نمونه انتخاب شده متناسب با روش تحلیل عاملی است، از آزمون کرویت بارتلت^۱ و کفایت نمونه برداری KMO بهره برده شد. شاخص کفایت نمونه برداری برابر با (۰/۸۵۹) بود. در نتیجه، حجم نمونه مورد نظر برای تحلیل عوامل مناسب است. همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت با مجذور کای اسکور (۲۶۳۴/۶۵۳) با درجه آزادی (۴۹۶) و در سطح ($p < ۰/۰۰۰$) معنادار است. بنابراین ماتریس همبستگی متغیرها، ماتریس واحدی نیست و می‌توان

1. Bartlett's Test

بر پایه این داده‌ها، به استخراج عامل اطمینان کرد. در تحلیل عاملی به شیوه اکتشافی^۱ به روش «مؤلفه‌های اصلی^۲»، «چرخش واریماکس به همراه بهنجارسازی کایزر^۳» و ارزش ویژه^۴ یک و بالاتر استفاده شده است. در جدول (۱) ارزش ویژه عامل‌های بدست آمده بیان شده است.

جدول ۱: عامل‌ها و توصیف واریانس کل

عامل‌ها	ارزش‌های ویژه اولیه			مجموع ضرایب فاکتورهای چرخش داده نشده			مجموع ضرایب فاکتورهای چرخش داده شده		
	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۳۸۷/۸۲۳	۴۳/۴۴۸	۲۴/۴۴۸	۷/۸۲۳	۲۴/۴۴۸	۲۴/۴۴۸	۵/۹۱۵	۱۸/۴۸۴	۱۸/۴۸۴
۲	۳/۷۷۹	۱۱/۸۰۹	۳۶/۲۰۷	۳/۷۷۹	۱۱/۸۰۹	۳۶/۲۰۷	۵/۶۸۷	۱۷/۷۷۲	۳۶/۲۰۷
جمع کل	-	۷۰/۲۰۷	-	-	۳۶/۲۰۷	۷۰/۲۰۷	-	۳۶/۲۰۷	-

ساخت، اعتباریابی و ساختار عاملی پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی

همانطور که از جدول شماره (۱)، مشخص است ارزش ویژه دو عامل بزرگ‌تر از ۱

1. exploratory factor analysis
2. Principal Component Analysis
3. varimax with Kaiser Normalization
4. eigen value

است. واریانس عامل اول (۱۸/۴۸۴) و عامل دوم (۱۷/۷۷۲)، درصد از واریانس کل را نشان می‌دهند و دو عامل ذکر شده در مجموع (۳۶/۲۵۷) درصد واریانس کل پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی را نشان می‌دهند. در جدول (۲)، تعداد عامل‌ها به همراه بار عاملی آن ارائه شده است.

جدول ۲: ماتریس عامل‌ها همراه بار عاملی بعد از چرخش

عامل اول				عامل دوم			
بار عاملی	گویه‌ها	بار عاملی	گویه‌ها	بار عاملی	گویه‌ها	بار عاملی	گویه‌ها
۰/۳۲۵	۹	۰/۵۸۰	۱۷	۰/۴۷۴	۲۵	۰/۳۲۷	۱۷
۰/۵۶۶	۱۰	۰/۳۳۲	۱۸	۰/۶۷۶	۲۶	۰/۳۵۲	۱۸
۰/۷۵۷	۱۱	۰/۵۸۱	۱۹	۰/۵۹۸	۲۷	۰/۴۹۴	۱۹
۰/۵۴۳	۱۲	۰/۵۸۲	۲۰	۰/۳۴۶	۲۸	۰/۷۳۲	۲۰
۰/۷۴۶	۱۳	۰/۵۹۸	۲۱	۰/۷۲۳	۲۹	۰/۵۷۳	۲۱
۰/۷۴۲	۱۴	۰/۶۳۹	۲۲	۰/۷۱۶	۳۰	۰/۵۹۵	۲۲
۰/۷۲۹	۱۵	۰/۴۸۶	۲۳	۰/۶۲۸	۳۱	۰/۶۴۴	۲۳
۰/۶۹۹	۱۶	۰/۲۸۷	۲۴	۰/۴۷۹	۳۲	۰/۶۵۰	۲۴

همان‌طور که در جدول (۲) مشخص است عامل اول از گویه ۱ تا ۱۶ و عامل دوم هر از گویه‌های ۱۷ تا ۳۲ شامل می‌شود. در مجموع از ۳۲ گویه تعداد ۲ عامل نهایی استخراج گردید. با توجه به مبانی نظری و مفاهیم گویه‌های پرسشنامه حرص عامل اول حرص مذموم و عامل دوم حرص نامگذاری گردید.

علاوه بر تحلیل عاملی اکتشافی برای اطمینان بیشتر از روش تحلیل عاملی تاییدی نیز بهره شد. مدل نظری پرسشنامه حرص با عامل اول حرص مذموم و عامل دوم حرص ممدوح هر کدام با شانزده گویه همراه با متغیر پنهان و مشاهده پذیر ترسیم شد

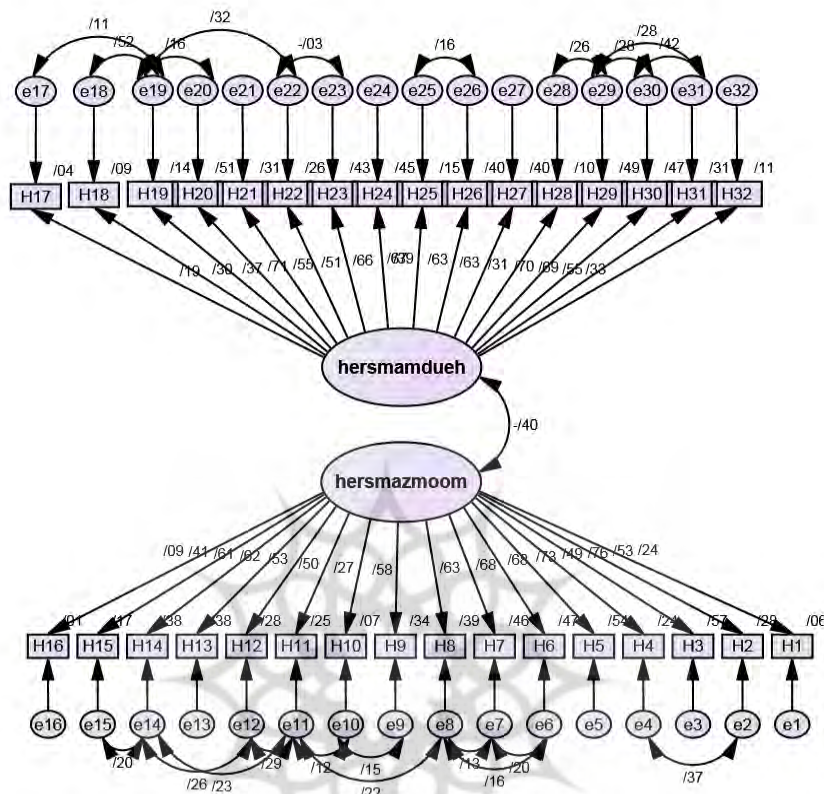
و مدل رسم شده مورد سنجش قرار گرفت. برای بررسی برازش مدل از شاخص‌های آماری رایج و معروف برازش مطلق آماره مجذور خی (CMIN)، شاخص برازش مقتصد ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA)، شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)، شاخص برازش هنجار شده (NFI)، شاخص برازش نسبی (RFI)، مورد ارزیابی قرار گرفت. در جدول (۳)، مقدار شاخص‌های برازش مدل گزارش شده است.

جدول (۳). شاخص‌های برازش مدل حرص براساس منابع اسلامی

شاخص‌ها	Df	Chi یا CMIN	CMIN/DF	RMSEA	CFI	NFI	RFI
مدل قبل از اصلاح	۴۶۵	۱۲۱۸/۱۳۵	۲/۶۲۰	۰/۰۸۸	۰/۶۷۱	۰/۵۶۳	۰/۵۳۴
مدل بعد از اصلاح	۴۳۳	۸۰۷/۱۷۸	۱/۸۶۴	۰/۰۶۴	۰/۸۳۷	۰/۷۱۰	۰/۶۶۸

همانطور که از جدول (۳)، مشخص است شاخص‌های برازش مطلق، برازش نسبی و برازش مقتصد از برازش مطلوبی برخوردار هستند. مقدار شاخص برازش مطلق کای اسکوتر برابر با (۸۰۷/۱۷۸)، می‌باشد. ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) نیز برابر (۰/۰۶۴)، و کوچکتر از ۰/۰۸ است. شاخص‌های شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)، شاخص برازش هنجار شده (NFI)، شاخص برازش نسبی (RFI)، از برازش مطلوبی برخوردار است. لذا تمام شاخص‌ها حاکی از آن است که مدل برازش خوبی برخوردار بوده و مدل تدوین شده توسط داده‌های گردآوری شده مورد حمایت قرار گرفته است. مدل حرص ممدوح و مذموم همراه با گویه‌ها و ضرایب استاندارد در شکل (۱) آورده شده است.

شکل (۱)، حرص ممدوح و حرص مذموم همراه با متغیرهای آشکار

در شکل (۱)، حرص مذموم و ممدوح همراه با وزن‌های رگرسیون استاندارد شده (بارهای عاملی) و متغیرهای پنهان و متغیرهای آشکار و مجذور ضرایب همبستگی چندگانه (R^2) نشان داده شده است. عامل حرص مذموم با ۱۶ گویه و حرص ممدوح با ۱۶ گویه و با توجه به معنادار بودن بار عاملی‌های هر ۳۲ گویه و مطلوبیت شاخص‌های برازش مطلق، برازش تطبیقی و برازش مقتصد مدل از برازش مناسبی برخوردار است و روایی پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی با دو عامل حرص مذموم و ممدوح مورد تأیید است.

یافته‌های آمار توصیفی شامل میانگین، انحراف استاندارد، کجی، کشیدگی، کمینه و بیشینه و همبستگی بین دو مولفه پرسشنامه حرص در جدول شماره ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۴: آمارهای توصیفی دو عامل پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی

سطح معناداری	همبستگی	بیشینه	کمینه	انحراف استاندارد	میانگین	تعداد نمونه	پرسشنامه حرص
۰/۰۰۰	-۰/۳۷۲	۶۴	۳۱	۶/۰۲۷	۴۸/۴۶	۲۱۲	حرص مذموم
		۵۴	۱۷	۷/۳۰۶	۳۲/۱۲	۲۱۲	حرص ممدوح

همان‌طور که در جدول (۴) مشاهده می‌شود پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی مؤلفه حرص مذموم ($M=48/46$ و $SD=6/027$) و مؤلفه حرص ممدوح ($M=32/12$ و $SD=7/306$) و همبستگی بین دو پرسشنامه (-۰/۳۷۲)، در سطح (۰/۰۱) معنادار است.

برای برآورد همسانی درونی و اعتبار پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی از روش دو نیمه کردن هر کدام از عامل‌های آزمون استفاده شد. عامل حرص مذموم و ممدوح هر کدام به دو نیمه مساوی تقسیم شد. نتایج ضریب آلفای کرونباخ هر کدام از نیمه‌ها، همبستگی، ضریب اسپیرمن - براون و ضریب دو نیمه سازی گاتمن، در جدول (۵)، قابل مشاهده است.

جدول (۵). تحلیل داده‌های اعتبار عامل‌های پرسشنامه حرص بر اساس منابع اسلامی

همبستگی بین دو فرم ۰/۶۹۸	۰/۸۲۷	نیمه اول ۸ گویه	حرص مذموم	آلفای کرونباخ
	۰/۷۵۴	نیمه دوم ۸ گویه		
همبستگی بین دو فرم ۰/۶۷۱	۰/۷۶۴	نیمه اول ۸ گویه	حرص ممدوح	
	۰/۷۹۵	نیمه دوم ۸ گویه		
-	۰/۸۲۲	تساوی گویه‌ها	حرص مذموم	ضریب اسپیرمن - براون
	۰/۸۲۲	عدم تساوی گویه‌ها		
-	۰/۸۰۳	تساوی گویه‌ها	حرص ممدوح	
	۰/۸۰۳	عدم تساوی گویه‌ها		
-	۰/۸۱۳		حرص مذموم	ضریب دو نیمه
	۰/۸۰۳		حرص ممدوح	سازی گاتمن

همانطور که از جدول (۵) مشخص است آلفای کرونباخ نیمه اول گویه‌های حرص مذموم با تعداد ۸ گویه برابر با (۰/۸۲۷) و آلفای کرونباخ نیمه دوم حرص مذموم با ۸ گویه برابر با (۰/۷۵۴)، و همبستگی بین دو فرم برابر با (**۰/۶۹۸)، بدست آمده است. آلفای کرونباخ نیمه اول گویه‌های حرص ممدوح با تعداد ۸ گویه برابر با (۰/۷۶۴) و آلفای کرونباخ نیمه دوم حرص ممدوح با ۸ گویه برابر با (۰/۷۹۵)، و همبستگی بین دو فرم برابر با (**۰/۶۷۱) و معنادار بدست آمده است. ضریب اسپیرمن- براون همراه با تساوی و عدم تساوی گویه‌ها به ترتیب در حرص مذموم و ممدوح برابر با (۰/۸۲۲) و (۰/۸۰۳) و ضریب دو نیمه سازی گاتمن جهت بررسی میزان همسانی درونی در

حرص مذموم و ممدوح به ترتیب برابر با (۰/۸۱۳) و (۰/۸۰۳) می‌باشد. بر اساس این نتایج، همسانی درونی در عامل‌های پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی از سطح بالایی برخوردار است. همچنین برای برآورد همسانی درونی و اعتبار پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی از روش ضریب آلفای کرونباخ استفاده گردید. آلفای کرونباخ عامل حرص مذموم با تعداد ۱۶ گویه برابر با (۰/۸۷۵) و آلفای کرونباخ نیمه دوم حرص ممدوح با ۱۶ گویه برابر با (۰/۸۶۴)، بدست آمده است که بیانگر همسانی درونی بسیار خوب پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی است.

نتیجه‌گیری

هدف از این پژوهش ساخت و اعتباریابی پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی بود. روایی محتوا توسط کارشناسان متخصص علوم انسانی و روان‌شناسی مورد تأیید قرار گرفت. روایی سازه به دو شیوه تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی حاکی از آن بود که پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی از دو عامل اصلی حرص مذموم و ممدوح تشکیل شده است و روایی لازم برای سنجش صفت حرص در افراد را داراست. اعتبار پرسشنامه با نمره همبستگی هر گویه با عامل و روش دو نیمه سازی گاتمن و ضریب اسپیرمن - براون و آلفای کرونباخ مورد محاسبه قرار گرفت. یافته‌ها حاکی از آن بود که پرسشنامه حرص براساس منابع اسلامی از اعتبار بالایی برخوردار است و ثبات، پایایی، قابلیت، پیش‌بینی و دقت آزمون مورد تأیید است و این پرسشنامه برای سنجش حرص افراد ابزاری مفید، با معنا و مناسب به حساب می‌آید.

بررسی روایی سازه به شیوه تحلیل عاملی، برای این پرسشنامه دو عامل؛ شامل

«حرص مذموم» و «حرص ممدوح» شناسایی کرد که این یافته متناسب و هماهنگ با مدل مفهومی حرص براساس منابع اسلامی (امیدی، جهانگیری و رفیعی هنر، ۱۴۰۰) است. اگرچه واژه «حرص» معمولاً بار منفی دارد و هرگاه اطلاق می‌شود از آن حرص بر مال، ثروت، مقام و سایر شهوات مادی به ذهن می‌رسد، و عموماً مذموم و نکوهیده است، ولی براساس منابع اسلامی این واژه علاوه بر موارد مذموم برای موارد ممدوح نیز به کار می‌رود که شایسته ستایش است؛ یعنی نه تنها جزء اخلاق رذیلت نیست بلکه فضیلت محسوب می‌شود و آن در جایی است که این صفت در مورد علاقه شدید به کارهای خیر به کار رود. درواقع، حرص مفهوم گسترده‌ای دارد که به معنی شدت علاقه به چیزی و تلاش فوق العاده برای وصول به آن است که اگر در طریق خیر و سعادت باشد ممدوح و هرگاه در طریق دنیاپرستی باشد مذموم است (مکارم شیرازی، ج. ۲، ص. ۹۹). بنابراین حرص از جمله صفات غریزی انسان است که درابتدا نه مذموم (رذیلت) است و نه ممدوح (فضیلت)، بلکه بسته به اینکه سیستم روانی فرد با نیاز به داشتن و ارضاناپذیری مداوم در طول زندگی چه مسیری را پیش بگیرد، در ادامه به مذموم (رذیلت) و ممدوح (فضیلت) تقسیم می‌شود. از این رو، اگر صفت حرص در سیستم روانی فرد از مسیر معرفت‌های نامتعالی و گرایش‌های نامتعالی آغاز کند و با ارضاناپذیری مداوم منفی پیش برود و در نتیجه دچار پیامدهای منفی از قبیل آسیب جسمانی-روانی، آسیب موقعیتی-میان‌فردی و تباهی آخرت شود، اینجاست که این صفت حرص در ادبیات دینی تعبیر به مذموم یا رذیلت شده است. اما اگر صفت حرص در سیستم روانی فرد از مسیر معرفت‌های متعالی و گرایش‌های متعالی آغاز کند و با ارضاناپذیری مداوم مثبت پیش برود و در نتیجه دچار پیامدهای مثبت از قبیل

طاعت پذیری و یاری‌گری ایثارگرانه شود، اینجاست که این صفت حرص در ادبیات دینی به حرص ممدوح شناخته می‌شود و در ادبیات دینی به عنوان فضیلت برشمرده می‌شود (امیدی، جهانگیری و رفیعی هنر، ۱۴۰۰).

«حرص مذموم» به عنوان نخستین عامل، ۱۶ گویه از این پرسشنامه را به خود اختصاص داد. براساس منابع اسلامی، حرص مذموم، به عنوان خصلتی که جزء طبیعت انسان است (حلوانی، ۱۴۰۸، ص. ۱۰۴) و از روز نخست همراه با خلقت انسان است، به عنوان یک گزینه (حرانی، ۱۴۰۴، ص. ۱۲۹) در درون انسان قرار داده شده است و هر انسانی نیاز به داشتن را در درون خویش تجربه می‌کند و به نحوی از ویژگی ارضاناپذیری مداوم برخوردار است. در حرص مذموم، فرد فقر روانی و نیازمندی شدیدی را تجربه می‌کند (شیخ صدوق، ۱۴۱۳، ج. ۴، ص. ۳۸۹) و دغدغه‌مندی بسیار شدیدی نسبت به دنیا دارد. در حرص مذموم، فرد به لحاظ شناختی، دچار جهل (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۲۶)، بی‌خردی (کفعمی، ۱۴۱۸، ص. ۳۲۱) غفلت (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۶۷، ص. ۷۵)، غفلت از مرگ (شیخ صدوق، ۱۳۷۶، ص. ۳۴۵)، بی‌توجهی به آخرت (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۲، ص. ۴۵۵) افکار مضر و نامفید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۷۰، ص. ۱۶۵)، فکر عمر طولانی (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص. ۳۴۶)، ضعف و سستی در دین (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۴۱۴) و یقین ضعیف (نوری، ۱۴۰۸، ج. ۱۲، ص. ۶۱). به لحاظ عاطفی نیز، چنین فردی دچار نارضایتی (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج. ۱، ص. ۶۹) بالاخص نارضایتی از خداوند (حرانی، ۱۴۰۴، ص. ۸)، ناامیدی از نعمت‌های اخروی (بقره، ۹۶)، دنیاطلبی (کراجکی، ۱۳۹۴، ص. ۴۳)، دلخوشی به دنیا (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۵، ص. ۸۱)، غلبه

شهوات (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۲۸۲)، نداشتن توکل (جعفر بن محمد، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۷) و بی اعتمادی به خداوند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۷۲) می‌باشند. مداومت در طلب دنیا (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۵، ص. ۳۱۹)، دلبستگی به دنیا (ابن طاووس، ۱۴۱۱، ص. ۹۵)، مال‌اندوزی (طبرسی، ۱۳۸۵، ص. ۲۷۱) و حسابگری (جعفر بن محمد، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۸) از جمله ویژگی‌های افراد حریص است. او به آنچه دارد قانع نیست (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج. ۱، ص. ۶۹)، حریص به ممنوعات (پاینده، ۱۳۸۲، ص. ۲۶۷) بوده و به دلیل حرصش اگر سودی از راه نامشروع بدست بیاید نمی‌تواند از آن دست بردارد (پاینده، ۱۳۸۲، ص. ۴۵۰). آنها همواره دچار خستگی دائمی (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۷۰، ص. ۱۶۵)، سلب آسایش (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ج. ۱، ص. ۶۹)، رنج بدن (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۸۱۷)، ضرر و زیان (نوری، ۱۴۰۸، ج. ۱۲، ص. ۶۱)، گرفتاری (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۴۳۱) تجربه غم و ترس از فقدان (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۷۰، ص. ۱۶۵) می‌باشند. سلامت روان افرادی که مبتلی به حرص مذموم هستند دچار آسیب می‌شود؛ شخصیت، بی‌تاب (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۷۴۷)، عجز (جعفر بن محمد، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۷)، بی‌مروت (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۴۴) و بی‌حیا (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص. ۷۶۹) می‌شود و این افراد در مخاطرات زندگی بی‌احتیاط (حسن بن علی، ۱۴۰۹، ص. ۱۲۶) هستند. علاوه‌براین، قدر و منزلت آنان در انظار دیگران کاهش پیدا می‌کند (نوری، ۱۴۰۸، ج. ۱۲، ص. ۶۲) و تمایل روان آنان معطوف به شر است (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۸، ص. ۱۹) و در نتیجه عاقبتی که گریبانگیر آنان خواهد شد تباهی سرای آخرت خواهد بود (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۷۰، ص. ۱۶۵).

«حرص ممدوح» نیز با ۱۶ گویه، دومین عامل این پرسشنامه است. در تبیین حرص ممدوح براساس منابع اسلامی نیز، می‌توان گفت افرادی که از این فضیلت برخوردار هستند، همواره نسبت به کسب علم (کراچکی، ۱۴۱۰، ج. ۱، ص. ۹۱)، استماع کلام دانشمندان (حرانی، ۱۴۰۴، ص. ۲۳۵) و یادگیری و فهم عمیق (سید رضی، ۱۴۱۴، ص. ۵۲۶) تلاش زیادی داشته و سختی‌های آن را تحمل می‌کنند. مودت و همدلی در ارتباط با دیگران (عیاشی، ۱۳۸۰، ج. ۱، ص. ۲۷۹) برای آنها بسیار حائز اهمیت است. نگرانی آنها معطوف به آخرت است (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۲، ص. ۵۶۶) و به دنبال اصلاح معاد (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص. ۴۰۳) خود هستند و شوقی خداسو (مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۹۱، ص. ۱۲۶) دارند. از همین رو، پیوسته تلاش می‌کنند تا خود را برای حساب‌رسی روز قیامت آماده کنند. آنها برای انجام اعمال صالح (علی بن الحسین، ۱۳۷۶، ص. ۱۷۲)، کثرت نماز (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۳، ص. ۴۴۷)، شوق به جهاد (شیخ صدوق، ۱۳۶۲، ص. ۳۴) حمد و سپاس الهی (طبرسی، ۱۴۱۲، ص. ۳۸)، تشکر از نعمات الهی (کفعمی، ۱۴۱۸، ص. ۲۵۲) انجام خیرات (حرانی، ۱۴۰۴، ص. ۲۰)، جمع‌آوری توشه آخرت (طوسی، ۱۴۱۱، ج. ۲، ص. ۶۴۶) دغدغه زیادی داشته و همواره برای کسب درجات بالای بهشت (فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج. ۲۶، ص. ۲۶۲) تلاش زیادی می‌کنند. همچنین، برآوردن نیازهای دیگران، رفع مشکلات، ادخال سرور (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص. ۳۳۹) و آسایش دیگران (کلینی، ۱۴۰۷، ج. ۱، ص. ۳۱۹)، از جمله عادات رفتاری پسندیده‌ای است که در زندگی آنان به وفور مشاهده می‌شود.

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر این بود که اگر چه تلاش شد روایات جمع‌آوری شده در این پژوهش براساس کتب روایی دقیق صورت گیرد، اما سلسله

اسناد روایات مورد بررسی قرار نگرفت. افزون بر آن از آنجا که این پژوهش بر اساس آیات و روایان انجام شده است، اضافه نمودن متون اخلاقی به جامعه متنی پژوهش، به توسعه مفهومی مقیاس کمک زیادی خواهد نمود. محدودیت دیگر این پژوهش مربوط به جامعه و نمونه پژوهش بود. از این رو، پیشنهاد می‌شود این پرسشنامه در جوامع گسترده‌تر با تنوع سن، تحصیلات، گرایش‌های مذهبی، فرهنگی و جنسیتی و در میان غیر دانشجویان و غیر طلاب هم اجرا شود. همچنین، این پژوهش صرفاً به ساخت پرسشنامه حرص پرداخت و جای تحقیقاتی از جمله پروتکل‌های آموزشی - درمانی خالی است. بنابراین، پیشنهاد می‌شود جهت تکمیل و تداوم این تحقیق، سلسله اسناد روایی به کار رفته بررسی شود و طرح نمای آموزشی - درمانی آن طراحی و امکان‌سنجی گردد.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. صحیفه سجادیه.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، الأمالی (للصدوق) - تهران، چاپ: ششم، ۱۳۷۶ ش.
۵. _____، النخصال - قم، چاپ: اول، ۱۳۶۲ ش.
۶. _____، معدن الجواهر و ریاضة الخواطر - تهران، چاپ: دوم، ۱۳۹۴ ق / ۱۳۵۳ ش.
۷. _____، من لا یحضره الفقیه - قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۳ ق.
۸. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله، ۱ جلد، جامعه مدرسین - قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۴.
۹. ابن طاووس، علی بن موسی، مهج الدعوات و منهج العبادات - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۱ ق.
۱۰. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ۱۵ جلد، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر - بیروت، چاپ: سوم، ۱۴۱۴ ق.
۱۱. امید، احد و جهانگیری، مصطفی و رفیعی هنر، حمید، ۱۴۰۰، مدل مفهومی حرص بر اساس منابع اسلامی با نگاه روانشناختی: یک مطالعه کیفی، اولین همایش ملی روان شناسی و دین، اردبیل: <https://civilica.com/doc/1440080>
۱۲. پاینده، ابو القاسم، نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول صلی الله علیه و آله) - تهران، چاپ: چهارم، ۱۳۸۲ ش.
۱۳. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم (مجموعه من کلمات و حکم الإمام علی علیه السلام)، ۱ جلد، دار الكتاب الإسلامی - قم، چاپ: دوم، ۱۴۱۰ ق.

۱۴. حسن بن علی، امام یازدهم علیه السلام، التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري علیه السلام - ایران؛ قم، چاپ: اول، ۱۴۰۹ ق.
۱۵. دلاور، علی، (۱۳۹۴)، روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران، انتشارات ویرایش.
۱۶. راغب أصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، ۱ جلد، دار القلم - الدار الشامیة - بیروت - دمشق، چاپ: اول، ۱۴۱۲ ق.
۱۷. سرمد، زهره. بازرگان، عباس. حجازی، الهه (۱۳۹۵). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران، انتشارات آگاه.
۱۸. سیف، علی اکبر (۱۳۸۳)، اندازه‌گیری، سنجش و ارزشیابی آموزشی، تهران، انتشارات آگاه.
۱۹. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغة (للصبحی صالح) - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۴ ق.
۲۰. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق - قم، چاپ: چهارم، ۱۴۱۲ ق / ۱۳۷۰ ش.
۲۱. طوسی، محمد بن الحسن، مصباح المتهجد و سلاح المتعبد - بیروت، چاپ: اول، ۱۴۱۱ ق.
۲۲. علی بن الحسین، امام چهارم علیه السلام، الصحیفة السجادیة - قم، چاپ: اول، ۱۳۷۶ ش.
۲۳. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی - تهران، چاپ: اول، ۱۳۸۰ ق.
۲۴. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی - اصفهان، چاپ: اول، ۱۴۰۶ ق.
۲۵. کرمی، ابولفضل (۱۳۹۰)، آشنایی با آزمون سازی و آزمون‌های روانی، تهران، مرکز نشر روان سنجی.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی (ط - الإسلامیة)، ۸ جلد، دار الکتب الإسلامیة - تهران، چاپ: چهارم، ۱۴۰۷ ق.
۲۷. کراچکی، محمد بن علی، کنز الفوائد - ایران؛ قم، چاپ: اول، ۱۴۱۰ ق.
۲۸. کفعمی، ابراهیم بن علی عاملی، المصباح للكفعمی (جنة الأمان الواقیة) - قم، چاپ: دوم، ۱۴۰۵ ق.
۲۹. لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ (لللیثی) - قم، چاپ: اول، ۱۳۷۶ ش.

۳۰. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ط) - بیروت)، ۱۱۱ جلد، دار إحياء التراث العربی - بیروت، چاپ: دوم، ۱۴۰۳ ق.
۳۱. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ۱۴ جلد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - تهران، چاپ: اول، ۱۳۶۸ ش.
۳۲. مفید، محمد بن محمد، الأملی (للمفید) - قم، چاپ: اول، ۱۴۱۳ ق.
۳۳. مکارم، ناصر، اخلاق در قرآن، ناشر: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، قم، ۱۳۷۷ ه. ش.
۳۴. منسوب به جعفر بن محمد رضی الله عنه، امام ششم، مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة / ترجمه مصطفوی، ۱ جلد، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران - تهران، چاپ: اول، ۱۳۶۰ ش.
۳۵. منسوب به علی بن موسی، امام هشتم رضی الله عنه، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا رضی الله عنه - مشهد، چاپ: اول، ۱۴۰۶ ق.
۳۶. نراقی، احمد، معراج السعاده، انتشارات قائم آل محمد، قم، ۱۳۸۴ ش.
۳۷. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ۲۸ جلد، مؤسسه آل البيت عليهم السلام - قم، چاپ: اول، ۱۴۰۸ ق.
38. Chen, B. (2018). *An evolutionary life history approach to understanding greed. Personality and Individual Differences*, 127, 74-78.
39. Cozzolino, P. J., Sheldon, K. M., Schachtman, T. R., & Meyers, L. S. (2009). *Limited time perspective, values, and greed: Imagining a limited future reduces avarice in extrinsic people. Journal of Research in Personality*, 43, 399-408.
40. Cozzolino, P. J., Staples, A. D., Meyers, L. S., & Samboceti, J. (2004). *Greed, death, and values: From terror management to transcendence management theory. Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 278-292.
41. Eek, D., & Biel, A. (2003). *The interplay between greed, efficiency, and fairness in public-goods dilemmas. Social Justice Research*, 16, 195-215.

42. Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), 1277-1288
43. Jin, H., & Zhou, X. Y. (2013). *Greed, leverage, and potential losses: A prospect theory perspective*. *Mathematical Finance*, 23, 122-142.
44. Krekels, G., & Pandelaere, M. (2015). Dispositional greed. *Personality and Individual Differences*, 74, 225-230.
45. Lambie, G. W., & Haugen, J. S. (2019). *Understanding greed as a unified construct*. *Personality and Individual Differences*, 141, 31-39.
46. Lambie, G. W., & Haugen, J. S. Heintzelman (2019) *Greed Scale©(HGS©) Theoretical Framework and Item Development*.
47. Lazarus, R. S., & Lazarus, B. N. (1994). *Passion and reason: Making sense of our emotions*. Oxford University Press, USA.
48. Millon, T., Lerner, M., J. (2003). *Handbook of PSYCHOLOGY :VOLUME 5 PERSONALITY AND SOCIAL PSYCHOLOGY*. Hoboken. New Jersey: John Wiley & Sons.
49. Mussel, P., Reiter, A. M., Osinsky, R., & Hewig, J. (2015). *State and trait-greed, its impact on risky decision-making and underlying neural mechanisms*. *Social Neuroscience*, 10, 126-134.
50. Navaro, L., & Schwartzberg, S. L. (2007). *Envy, Competition and Gender: Theory, Clinical Applications and Group Work*. Routledge.
51. Ninivaggi, F. J. (2010). *Envy theory: Perspectives on the psychology of envy*. Rowman & Littlefield Publishers.

52. Oka, R., & Kuijt, I. (2014a). *Introducing an inquiry into the social economies of greed and excess*. *Economic Anthropology*, 1, 1–16.
53. Oka, R., & Kuijt, I. (2014b). *Greed is bad, neutral, and good: A historical perspective on excessive accumulation and consumption*. *Economic Anthropology*, 1, 30–48.
54. Robertson, A. F. (2001). *Greed: Gut feelings, growth, and history*. Cambridge, UK: Polity Press.
55. Seuntjens, T. G. (2016). *The psychology of greed*. *Ridderprint*, BV: Tilberg. Retrieved from.
56. Seuntjens, T. G. (2016). *The psychology of greed*. Tilburg University.
57. Seuntjens, T. G., Zeelenberg, M., Breugelmans, S. M., & Van de Ven, N. (2015a). *Defining greed* *British Journal of Psychology*, 106, 505-525.
58. Seuntjens, T. G., Zeelenberg, M., Van de Ven, N., & Breugelmans, S. M. (2015b). *Dispositional greed* *Journal of Personality and Social Psychology*, 108, 917-933.
59. Shultz, K. S., Whitney, D. J., & Zickar, M. J. (2020). *Measurement theory in action: Case studies and exercises*. Routledge.
60. Strauss, Anselm; & Corbin, Juliet. (1990). *Basics of qualitative research*. Sage publications.
61. Wang, L., Malhotra, D., & Murnighan, J. K. (2011). *Economics education and greed*. *Academy of Management Learning & Education*, 10, 643-660.
62. Zagorin, P. (2009). *Thucydides: An introduction for the common reader*. Princeton, NJ: Princeton University Press.